

ČETIRI GODINE POD SENKOM SMRTI

Roden je 1924, u Beču, Austrija. Posle nekoliko godina porodica se preselila u Beograd, gde je završio osnovnu školu i sedam razreda gimnazije do nemačke okupacije 1941. Posle oslobođenja studirao je dve godine na Mašinskom fakultetu u Beogradu i dve godine brodogradnju u Zagrebu.

U proleće 1951. otišao je u Izrael i radio u električnoj centrali u Haifi. Od 1953. do 1955. nastavio je studije u Đenovi (Italija) i završio krajem 1955, sa doktoratom o brodogradnji. Od 1956. do 1958. radio u

ratnoj mornarici u Haifi, a potom u Ministarstvu saobraćaja u Upravi luka i brodova kao inženjer brodogradnje – položaj koji se razvio u glavnog inženjera brodogradnje i odgovornog za međunarodne odnose. Tokom 32 godine rada u Ministarstvu koordinirao je državni nadzor gradnje brodova, za izraelsku zastavu, počev od brodova u okviru nemačkih reparacija pa do modernih brodova za prevoz automobila i kontejnera. Zastupao je Izrael na brojnim konferencijama u okviru Međunarodne pomorske organizacije (International Maritime Organization).

Godine 1989. otišao je u penziju. Od tada je, nekoliko godina, bio tehnički savetnik uprave luke u Haderi i Ministarstva za ekologiju. Preveo je i nekoliko knjiga – sa srpskog na engleski knjigu Ženi Lebl o Hadž-Aminu el Husseinu, i tehničku dokumentaciju fabrike čokolade „Elit“ sa nemačkog na hebrejski.

Oženjen je i ima dva sina, unuku u Novom Zelandu, unuka u Južnoj Africi i dva unuka u Izraelu.

U proleće 1941. napunio sam 17 godina. Živeo sam na Dedinju sa roditeljima, ocem Aleksandrom i majkom Alisom, i pohadao Drugu mušku gimnaziju u Poenkareovoj ulici. Dragiša Cvetković, predsednik vlade, 24. marta otputovao je u Beč da potpiše pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu (Nemačka, Italija, Japan). Te večeri odsvirao je Radio-Beograd H-moll „Nedovršenu“ simfoniju od Šuberta, koju sam prvi put čuo tri godine ranije, kad je Hitler anektirao Austriju.

Sutradan je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu. U Beogradu su počeli nemiri Paljena su vanredna izdanja novina, isticane jugoslovenske i engleske zastave i slike Hitlera na vešalima. Popodne, 26. marta velika grupa iz naše gimnazije pošla je preko Terazija u Drugu žensku gimnaziju. Pošto nam se pridružilo još nekoliko stotina učenika iz drugih gimnazija, vratili smo se do naše gimnazije, pevajući himnu i kličući kralju, Jugoslaviji i vojsci. Pridružilo nam se puno stanovnika i tako je velika povorka došla do centra grada – tamo su nas dočekali žandari sa pendrecima i najzad rasterali celu veliku demonstraciju.

Sutradan vlast je preuzeo, u vojnom puču, general Simović. Tada smo svi počeli da se spremamo za rat, koji je neminovno sledio za ovim događajima. Izmenili smo adrese za slučaj evakuacije, jer su neki moji prijatelji mislili da se sklone u nekom od sela, dok su naši očevi imali dilemu da li da idu u vojsku ili ne. Moj otac je rešio da pođe, iako nije dobio poziv za mobilizaciju.

Ujutro 6. aprila počelo je bombardovanje Beograda. Sedeli smo u podrumu i, s vremena na vreme, gledali izdaleka grad u dimu i plamenu. Bombardovanje je trajalo dva dana; vode i struje je nestalo. Počela je „bežanija“ velikih masa iz grada prema periferiji, i naša se kuća napunila. Posle nekoliko dana raspršile su se sve naše iluzije o nekom frontu – Nemci su ušli u grad. Dolazili su neki nemački oficiri i zauzeli jednu sobu u našoj kući, a na vrata zalepili cedulju na kojoj je pisalo da je cela kuća rekvirirana za „Wehrwirtschaftsstab“ (Vojni ekonomski štab).

Po beogradskim ulicama 16. aprila osvanuo je zloglasni poziv svim Jevrejima da se jave na Tašmajdanu sa otada rutinskom opomenom: ko ne dođe, biće streljan. Ja i familija odazvali smo se pozivu i, već u 7.30, bili na Tašmajdanu. Posle dugih sati čekanja, podelili su

nam žute trake sa napisom JUDE – JEVREJIN i pozvali da se sutradan vratimo. Tada smo dobili neke legitimacije i u njima razne pečate, podelili su nas u grupe po 40. Rad je počeo 21. aprila. Svaku grupu je vodio jedan vatrogasac. Raščišćavali smo ruševine, iznosili mrtvace, kopali klozete i radili druge poslove. Posle nekoliko dana vratio se i moj otac iz vojske koja se raspala pred nemačkom naježdom.

Jednog dana sam učestvovao u nemačkoj „predstavi“: uhvatili su nas, nekoliko desetina Jevreja koji su se vraćali sa prinudnog rada. Praćeni psima, vikom i pretnjama, doterali su nas do starog dvora u centru grada, gde su nas primorali da preskočimo ogradu. U bašti pred dvorom, prenosili smo cigle sa jedne gomile na drugu, sve trčećim korakom, uz psovke i udare 4–5 vojnika, dok se na trotoaru preko puta skupila gomila građana koji su nemo posmatrali ovu „predstavu“. Otpustili su nas kasno. Policijski čas se bližio pa sam prenoćio kod svog prijatelja Bubiše Simića u gradu jer nisam imao vremena da se vratim kući. Sutradan, po povratku kući, čuo sam da je moj stric Adolf izvršio samoubistvo – on je od početka video crnu budućnost bez nade, i već na Tašmajdanu je govorio da bi hteo da ga Nemci ubiju.

Početkom maja iznenada je u našu kuću stigao princ Đorđe, stariji brat kralja Aleksandra, koji je više godina proveo u nekoj duševnoj bolnici kraj Niša; sad slobodan, doveli su ga kod nas sa dva sobara, dva kuvara, dva šofera i jednim žandarom – nas petoro stisnuli smo se u četiri sobe a inače cela kuća bila je na raspolaganju princu. Ja sam i dalje išao na prinudni rad, do sredine juna, kada sam oslobođen iz zdravstvenih razloga.

U julu princ se sa svojom pratnjom preselio u neku drugu kuću u blizini, a mi smo prešli u stan u gradu, u Birčaninovoj ulici. Tako smo, posle deset godina, napustili kuću na Dedinju koja je za moje roditelje predstavljala vrhunac uspeha u životu – kod njih je otad sve pošlo samo nizbrdo i oboje su do smrti živeli u malom jednosobnom stanu – mama do 1967, a otac još deset godina.

Tako je došao i avgust. Ja sam uglavnom sedeo kod kuće. Ponekad mi je dolazio neko od drugova (oni su završili sedmi razred, a ja naravno nisam) i retko sam izlazio, u strahu da će mi oduzeti „bolovanje“ i poterati me natrag na rad. Mi smo planirali da odemo na Rtanj u istočnoj Srbiji, koji je velikim delom bio vlasništvo porodice Minh, ali nismo ostvarili plan: posle napada partizana, Nemci su zauzeli rudnik.

Četnaestog septembra uhvatili su tatu na ulici sa još oko petsto Jevreja i odveli u logor kod Topovskih šupa. Mama ga je sutradan poseti-

la i donela mu ćebe i hranu. Posle 24 sata pušten je kući. Osmog oktobra bila je opšta revizija svih „bolovanja“; ja i tata smo dobili „radna mesta“ i otada smo radili do šest popodne. Jednog dana smo se ponovo našli u Topovskim šupama. Odveli su nas tamo pravo sa rada.

Usput nas je stražar još častio sa dva litra vina, a oko dva smo stigli u logor. U toku dana svi su jevrejski radnici bili privedeni, tako da nas je bilo oko 1200–1400. Odmah sam našao i tatu. Spavali smo u štalama i vojničkim stanovima, na tankom sloju slame na zemlji, pribijeni jedan uz drugog. Išli smo iz logora na rad. Posle nekoliko vrlo napornih i neprijatnih mesta, uspeo sam da se ubacim u tatinu grupu, blizu železničke stanice, gde je bio lakši posao. Svakog dana, od 12 do 13, tamo su dolazile žene da nas posete, a u logoru smo posete imali sredom i nedeljom, od 9 do 11 i od 14 do 16. sati. Hranu smo dobijali u logoru: izjutra vrući i gorak surogat ječma, u podne i uveče toplo jelo (dve-tri kašike pasulja, krompira i kupusa), a predveče oko 100 grama hleba. Mama nam je zato donosila jelo od kuće. Stanovalo se u dvema velikim zgradama, gde su dole bile štale a gore vojnički stanovi. Sem toga, postojale su kancelarije, ekonomat, kuhinja, sajdžinica, berbernica i stolarija, naravno beskrajno primitivne. Ustajalo se u šest, obično i ranije, a legalo se u osam uveče. Logoraši su, od prvoga dana bili podložni masovnoj psihozi straha i očajanja, bilo je i nekoliko slučajeva samoubistava. Svakih nekoliko dana išli su transporti od sto-dvesta ljudi u nama nepoznatom pravcu. Od 30. oktobra više se nije išlo na rad.

Posle desetak dana dovedeno je oko hiljadu Cigana, koji su sledećih dana postepeno odvođeni iz logora. Puno ih je došlo sa muzičkim instrumentima; dan po dolasku, organizovali su orkestar i u dvorištu karsarne, svirali svoj oproštajni koncert – između ostalog uvertiru opere „Seviljski berberin“ od Rosinija. Posle koncerta, Nemci su im slomili instrumente i zapalili ih na velikoj lomači, a kamioni su odvezli veliku grupu u nepoznatom pravcu.

Iz izveštaja koji je Oberleutnant Walter uputio svojim pretpostavljenima, saznao sam posle rata da su, 27. i 30. oktobra 1941, streljane grupe Jevreja i Cigana severno od Pančeva. Izveštaj sadrži nekoliko zanimljivih podataka: streljanje se vršilo vrlo brzo, oko sto ljudi za 40 minuta; Jevreji su išli u smrt pribrani i mirni dok su Cigani kukali i vikali; na kraju primećuje nemački oficir, samo streljanje ne izaziva odmah duševne smetnje kod vojnika, nego tek kasnije, uveče, kad se o svemu na miru razmišlja...

Ja sam, malo ošamućen od vina, prilično mirno došao u logor. Brzo sam navikao na buve i teskobu, tvrdo mesto za spavanje, na kafu od ječma i na kupus. Prvih dana sam, zbog teškog rada i iznemoglosti bio rdavo raspoložen. Čitanje imena za transport u početku mi je kidalo živce, kao i vikanje i izdiranje SS vojnika. Privikao sam na transporte i na vojnike. Kad je rad prestao, sedeli smo kod stolara, gde smo na furuni grejali ručak i sebe. Pošto smo otpušteni iz logora, početkom novembra, tata i ja smo, na rabadžijskim kolima, oko pola 2 stigli kući, oprali se i presvukli.

Nikad nisam sa sigurnošću saznao ko nas je oslobodio logora. Postoji verzija da je to bila Ljilja Podkaminer, preko Egona Zabukoška, a čuo sam i drugu verziju – da je nemački komesar koji je postavljen da vodi rudnik Rtanj braće Minh tražio da se moj otac oslobodi privremeno, da mu „preda“ rudnik. A treća verzija, koju je posle rata tata potvrdio zvaničnom izjavom, bila je intervencija njegovih starih prijatelja, braće Roš.

Dok smo sedeli u logoru, pokojna tetka Liza – Adolfova udovica, intervenisala je kod nekog generala u komandi grada Beograda, koji joj je odgovorio da ne može da joj potvrdi da nismo streljani. Ta vest je kod moje pokojne mame izazvala živčani slom, od koga se nikad više nije oporavila.

Posle logora bila su tri pokušaja bekstva: prvo, tata je platio ogromnu sumu nekoj bandi koja je krijumčarila ljude iz Srbije, ali oni su ili uhvaćeni ili sami prijavili policiji.

Srpska policija, uključujući i jednog jevrejskog agenta, 13. novembra došla je, izvršili su pretres u našem stanu, uhapsili nas troje i odveli u zatvor na početku Aleksandrove ulice. Posle nekoliko dana saslušanja, pustili su nas kući.

Osamnaestog novembra bio je neuspeli pokušaj bekstva. Opet banda; sedeli smo u čekaonici željezničke stanice, sa prtljagom, a onda su nam saopštili da te večeri ne mogu da nas prokrijumčare jer nisu na dužnosti nemački stražari koji su podmićeni. Mi smo se taksijem, bio je policijski čas, vratili u stan, ali familiju Tuvi, koja je takođe čekala, uhvatili su Nemci i svi su nastradali.

Treći pokušaj je uspeo: neki tatin školski drug intervenisao je kod Nemaca i Italijana i nabavio nam autentične propusnice sa italijanskim vizama. Tako smo 27. novembra 1941, uveče, spavaćim kolima krenuli preko Zagreba za Sušak.

Stigli smo na Sušak uveče; na stanici nas je dočekaao nosač i odneo nam kofere u hotel blizu pošte. Posle večere brzo smo legli i zaspali. Sutradan je tata pokušao da dobije dozvolu prelaza preko mosta na italijansku teritoriju, ali su mu to u kvesturi odbili. Uplašili smo se da će nas proterati natrag u Nezavisnu Državu Hrvatsku i u sigurnu smrt jer nismo verovali da nam naši specijalni dokumenti tamo mogu garantovati bezbednost. Posle nekoliko dana dobili smo adresu familije Medved, u stanu do kojeg se dolazilo stepenicama ispod Šetališta. Posle dan-dva sakrivanja, ukrcali su nas u autobus za Kraljevicu, na teritoriji NDH, ali pod italijanskom vojnom upravom. Ne znajući šta nas tamo čeka, bojali smo se ustaša i domobrana. Međutim, sačekale su nas stare Kraljevičanke koju su na glavama odnele prtljag u hotel „Prah“, na poluostrvu Oštro. U hotelu su u to vreme stanovale samo izbeglice: dve gospođe iz Beča, zatim porodica Poper, takode iz Beča, porodica Karfunkel, gostioničar iz Like sa ženom i dva sina. Svi su oni pobjegli u Kraljevicu preko Zagreba. Iz naše sobe pružao se divan pogled na more i obalu – prvo svetionik, zatim dalje Bakar, Rijeka, Učka i cela Istra, dok su krug zatvarala ostrva Cres, Krk i Sv. Marko. Tu smo proveli zimu i proleće; zimi sam išao kod Branka Polića, izbeglice iz Zagreba, koji je sa roditeljima stanovao u gradu i imao klavir. Branko je kasnije postao moj venčani kum i danas stanuje u Zagrebu. U proleće, počelo je kupanje koje mi je sve više ispunjavalo dan.

U junu 1942. uspeli smo da se preselimo u Villu Capponi, na samoj obali mora. Leti je vreme prolazilo brzo, sa kupanjem; na našu plažu dolazili su mnogi Kraljevičani, naročito omladina. Dolaskom jeseni i zime dani su postali kraći. Ispunjavao sam ih kućnim poslovima, odlaskom u grad, odlaskom na sviranje klavira kod Branka i u Grabrovu, a naročito učenjem, čitanjem i razmišljanjem o životnim problemima. U novembru Italijani su odveli sve Jevreje u novo formirani logor. Pošto smo mi u Kraljevicu stigli kasnije i nismo nigde bili upisani kao Jevreji, ostali smo van logora.

Tako je prošla još jedna zima i počela je 1943, koja je bila slična prethodnoj godini sve do jeseni. Osmog septembra kapitulirala je Italija i otada se sve iz temelja promenilo. Italijanska vojska je otišla a došli su partizani. Odazvao sam se pozivu za opštu mobilizaciju, i za koji dan se našao u „šumi“, tj. u brdima iznad Kraljevice, u italijanskoj uniformi sa crvenom zvezdom na kapi i sa puškom iz koje nisam ispalio nijedan metak. Dok smo se mi, novopečeni partizani okupljali po brdima, Nemci su bacali letke u kojima je pisalo da „SS divizije dolaze

preko brda sa bakljom slobode da proteraju komunističke bande“. A ja sam prvi put u životu osetio da ovog puta i ja imam pušku i oko sebe vojsku koja će ih ili odbiti ili im bar naneti velike gubitke. To osećanje bilo je potpuno drugačije od nemog i pasivnog straha sa kojim smo Nemce čekali u proleće 1941.

Moja jedinica je ušla na Sušak i smestila se u nekoj školi kad su Nemci već bili blizu Rijeke; cele noći povorka izbeglica prolazila je u pravcu jugoistok. Ujutro su Nemci prešli most preko Rečine, koja deli Rijeku od Sušaka. Dok se moja jedinica spuštala niz Krimeju, nama u susret penjala se kolona sa mrtvim i ranjenim partizanima. Zauzeli smo poziciju kod Piramide – nas 5–6 sa mitraljezima i teškim metalnim sanducima sa municijom. Kad su se nemački motorciklisti u laganoj vožnji približili, a iza njih oklopne jedinice, povukli smo se uz stepenice do skloništa ispod gimnazije. To sklonište, dugi tunel izbušen u steni, bilo je već puno partizana iz raznih jedinica. Tu smo dugo ostali, blokirani nemačkom vatrom pred otvorom tunela. Najzad je pala komanda za brzi izlaz iz klopkе. Svi iz skloništa, kroz vatru nemačkih bacača, pošli smo dalje, uz „gimnazijske stubе“. Nas nekoliko sa teškim teretom zaostali smo i sklonili se u jednu kuću da predahnemo, dok je jedinica produžila i na vrhu stepenica pala u ruke Nemcima koji su se već kretali Bulevarom i sve ih pokosili. Kad smo shvatili da smo potpuno opkoljeni, nas šestoro rešili smo da čekamo veče pa da pokušamo da u civilu prođemo kroz linije fronta i da se pridružimo partizanima negde u pravcu Bakra. Jedna devojka, stara iskusna partizanka, pošla je prva i nestala među kućama; posle nje je izašao Princ, naš drugar iz Kraljevice. Njega je odmah otkrio neki skriveni nemački snajper i ubio posle nekoliko koraka niz livadu. Ostalo nas je četvorica – tri Kraljevičana i ja. Uveče smo pošli praznim ulicama, išli uz obalu do Martinščice i dalje, ali nas je zadržalo pucanje s mora i kopna. Bila je već noć pa smo prenoćili u nekim plitkim pećinama blizu mora, preko puta Martinščice. Noću je neki partizanski brodić pokušao da prodre do Sušaka s juga. Nemci su otvarali vatru, reflektori su kružili po stenama ali nas nisu otkrili.

Tek sutradan, kad je svanulo, Nemci sa bunkera na kraju naselja „Pećine“ otkrili su nas, upravili u nas mitraljez i dali znak da pođemo prema njima. Bežati se nije moglo pa smo pošli. Dali su nam znak da sidemo u brodogradilište i da tamo čekamo. Tamo smo proveli veći deo dana, uvek na nišanu njihovog mitraljeza, dok su nas predveče pokupili, zajedno sa drugim „zarobljenicima“, formirali transport i povelili

pešice natrag, na Sušak. Bilo nas je mnogo, a sprovodio nas je mali broj nemačkih vojnika ili podoficira. Moje kolege iz Kraljevice, koji su znali plan grada, odlučili su da usput preskočimo zid koji je razdvajao ulicu od hotela „Park“. Tako smo se nas petoro našli pred hotelom, s druge strane zida; odmah smo se spustili do kabina kupališta, sakrili se i proveli noć koja je opet bila puna pucanja sa mora. Kolona „zarobljenika“ davno je nestala, ulice su bile prazne. Sutradan su došle neke devojke iz susedstva i donele nam nešto da pojedemo.

Nas petorica tražili smo i našli posla: gradski baštovan je organizovao prva čišćenja ulica i ruševina i dobrovoljce hranio iz velikog kazana pasulja koji je stajao na vatri, u gradskom rasadniku. Spavali smo nekoliko noći u stanu koji je pripadao stricu jednog od mojih ratnih drugova; posle još nekoliko dana razdvojili smo se, mlađi su ostali u tom stanu a ja i još jedan stariji Kraljevičanin spavali smo par dana u železničkom tunelu, koji je tada mnogima služio kao sklonište. Moji roditelji su ostali u Kraljevici, odsečeni od Sušaka frontom koji je polako napredovao niz obalu. Čuli su od nekoga „autentičnu vest“ da sam poginuo u borbama oko Klane, severno od Sušaka i bili su u žalosti za mrtvim sinom. Kada je front, posle desetak dana, prešao Kraljevicu, javio sam im se preko poznanika. Tek kad su shvatili da sam preživeo, vratio sam se u Kraljevicu, početkom oktobra.

Bilo mi je jasno da ne mogu da nastavim izbeglički život sa roditeljima u Kraljevici, što iz finansijskih razloga, a najviše zato što posle burnih događaja nisam mogao da se vratim u začarani krug nostalgije, nerada i sanjarenja. Vratio sam se na Sušak gde sam radio neke privremene poslove i našao prijatelja iz partizana Luja Margetića, studenta prava koji je pobjegao iz Zagreba od ustaša. Zajedno smo se nastanili u jednoj mansardi ispod Šetališta. Pošto nisam imao „korektnu“ ličnu ispravu, obratio sam se, valjda po nečijoj preporuci, jednoj činovnici u policiji koja mi je bez puno pitanja napisala ličnu kartu sa podacima koje sam izdiktirao: ime i prezime ostalo je pravo, ali sam se pretvorio u Srbina, rođenog u Beogradu. Tako sam stekao novi identitet i novu prijateljicu sa kojom sam proživeo celi rat a posle i celi život. Posle nekoliko promena, dobio sam nameštenje kod gradskog lekara, dr Vojnovića, koji je na Sušak došao na kolima, sakriven u buretu, bežeći od ustaša jer je bio pravoslavac. Opštinu i uopšte sve lokalne ustanove formirali su domaći političari. Na čelu opštine bio je gradonačelnik senator Kolacio, a nemačka vojna uprava ograničila se na ubacivanje tzv.

„savetnika“, pod upravom vrhovnog savetnika koji je sedeo na Rijeci u zgradi bivše kvesture.

Krajem 1943, glavna briga opštinskog lekara bili su bivši interniranci otpušteni iz logora u južnoj Italiji posle kapitulacije Musolinija. Pešice su se vraćali kućama u Dalmaciji i Crnoj Gori – prvo na sever do Trsta, pa onda preko Istre, Rijeke i Sušaka. Imali smo dva glavna problema zvanično: privremeni smeštaj i ishrana stotina i hiljada bivših interniraca, a nezvanično: prebaciti što veći deo mladih muškaraca „u šumu“, tj. u partizane umesto da se vrate svojim domovima u okupiranoj Dalmaciji i Crnoj Gori. Za taj drugi cilj znao je celi opštinski aparat, policija, prehrambeni ured, gradski lekar i drugi. Jedino smo ga krili od nemačke i italijanske administracije koje su tako, u neznanju, hranile partizane, jer su namirnice dobijane jedino sa odobrenjem tih vlasti. I na tome smo nedeljama saradivali ja i moja buduća supruga Tina; oboje smo u dubini duše saosećali sa masama bivših interniraca i činili sve moguće i nemoguće, sa punim znanjem lokalne vlasti, da ih smestimo, hranimo i jednim delom šaljemo „u šumu“. Moje dužnosti kod gradskog lekara obuhvatale su i brigu o ustanovama kao: starački dom u Orehovici, dečji dom u gradu, pučke kuhinje i socijalna pomoć uopšte. To je bila neprekidna borba za „sledovanje“ namirnica i protiv direktive nemačkog okupatora koji je pokušao da uskrati pomoć familijama partizana, živih i poginulih.

Došla je i prošla zima 1943/44 – znali smo za vesti o Staljingradu; u junu 1944. bila je invazija Normandije i verovali smo da će se rat uskoro završiti. Međutim, on je potrajao još skoro godinu, a te poslednje godine saveznici su redovno bombardovali Rijeku, Sušak i okolinu. Bilo je dana ispunjenih alarmima kad smo svi morali da idemo u skloništa, iako velikih šteta nije bilo. Ja sam ponekad još uspevao da posetim roditelje koji su ostali u Kraljevici i živeli teško, sa malo hrane. Po cele dane su morali da provode pred „skloništima“ između Kraljevice i Bakarca, jer su Englezi bez prestanka bombardovali brodogradilište. Tad sam došao na kobnu ideju da pokušam da prebacim roditelje na Sušak. Tražio sam im stan, ali morao sam da podnesem molbu gradskoj policiji. Kod Nemaca je u međuvremenu došlo do velike promene: umesto starijih Austrijanaca, koji su samo mislili kako da prežive rat, pojavio se kao šef Gestapo-a Obersturmbannführer Vindakijević, Bosanac, krvnik kakvog dotad Sušak nije video. On je počeo da vodi razne akcije protiv partizana i njihovih simpatizera, kojih je bilo svuda.

Jednog jutra je lično streljao 13 zarobljenih partizana, na stepenicama blizu Piramide, i vozio leševe na otvorenim kolima kroz grad.

Posle rata sam saznao da je Vindakijević uspeo da pobegne u Trsta a zatim u Veneciju, gde ga je pronašla Titova „duga ruka“ pa je jedne noći pronaden njegov leš kako pliva u kanalu, izboden noževima.

U lokalnoj hrvatskoj policiji pojavio se neki Bilouz, ruski izbeglica iz Beograda. Njemu je slučajno došla pod nos moja molba za preseljenje roditelja, čije je prezime odmah zapazio. Tako mu se pružila divna prilika da dokaže svoju budnost i da zgrabi bar mene, ako ne i roditelje u dalekoj Kraljevici. Dao je nalog dvojici agenata da me uhapse – a moja prijateljica Tina slučajno je taj nalog čula u susednoj sobi. Smesta je zvala poslužitelja Stevu i poslala ga meni (moja kancelarija je bila u Villa Mariji, nedaleko od policije) sa ceduljicom na kojoj je samo bila jedna reč: „Beži!“ Meni nije trebalo više, nisam ni pitao ni oklevao, samo sam zvao telefonom jednu našu prijateljicu na Rijeci i pitao je da li mogu odmah da se sklonim kod nje za neko vreme. Ona mi je bez oklevanja potvrdno odgovorila. To je bila vrlo hrabra odluka jer je ona na Rijeci stanovala sa majkom i četiri sestre. Smesta sam sve ostavio, nisam išao kući nego pravo na Rijeku i ostao kod njih nekoliko dana. Dok sam sedeo i čekao, moj verni drug i sustanar Lujo spremio mi je sve najvažnije za bekstvo: smeštaj i posao – da se sklonim kod jedne naše poznanice u Krasici, iznad Bakarskog zaliva, čijeg smo muža nekad sklonili kod nas u stanu dok je bežao od Nemaca na oslobođena ostrva; a posao – neki fizički posao u „Organizaciji Todt“, neka vrsta radne službe u koju su obično slali one koji nisu bili pogodni za vojnu službu. Pocepao sam sva svoja dokumenta i za vreme uzbune pošao sa Rijeke preko mosta, pa uzbrdo preko Trsata i bez prepreka stigao popodne u Krasicu, gde sam primljen kao što su u to vreme primali ilegalce i izbeglice: srdačno, bez ijednog pitanja. To je bilo 11. aprila 1945. Posle sam zaista nekoliko dana išao u Bakarac i nešto kopao u okviru „Organizacije Todt“. Od 18. su se kroz Krasicu povlačile sve moguće poražene vojske – domobrani, ustaše, četnici pa i Nemci. Neki su pretili, neki samo tražili hrane i vode. Posle nemirne noći, pune pucanja, stigli su partizani 19. aprila.

Ja sam otišao da posetim roditelje u Kraljevici, vratio se na Sušak kod Tine, i prvog maja pošao u vojsku. Posle još nekoliko bliskih susreta sa ratom, doživeo sam 8. maj i kapitulaciju Nemačke negde u Sloveniji, umoran i pun žuljeva od dugog pešačenja ali bar uveren da sam

preživio smrtnu opasnost koja mi je visila nad glavom u ovom ili onom obliku kroz četiri duge godine.

U mojoj užoj porodici u Holokaustu su nastradali: tetka Grete Steger i njen muž Gustav – živeli su u Beču – nastradali su u Aušvicu. (Njihov sin Georg preživio je rat, skrivajući se na Rtnju); očevo sestrice Alfred Herman (živeo je na rudniku Rtanj; tamo su ga Nemci streljali 1944); stric Adolf Minh izvršio je samoubistvo prvih dana nemačke okupacije Beograda, 1941. godine.